

NINA BUDZISZEWSKA

Uniwersytet Wrocławski

MITOLOGIA INDUSÓW (1809) PORUCZNIKA ANTOINE'A-LOUISA HENRI'EGO DE POLIERA

Duchowe dziedzictwo Indii i odkrycie sanskrytu w wieku XVIII pobudziły wyobraźnię europejskich badaczy, a jednocześnie zachęcały podróżników do wejścia w szeregi kompanii indyjskich. Zmierzch Oświecenia był okresem tworzenia pierwszych naukowych ośrodków badających Daleki Wschód, co w przeddzień Romantyzmu umożliwiło otwarcie drzwi do lepszego rozumienia Indii, ich obyczajów, religii oraz tradycji literackiej. Indyjska wiedza była poszukiwana przez badaczy, upragniona przez podróżników-filozofów, czasem krytykowana przez jezuitów. W ten sposób przeogromna ilość notatek, relacji podróżniczych i osobistych zapisków docierała do Starego Świata. Artykuł ten koncentruje się na opisie jednej z takich relacji – *Mythologie des Indous*, notatkach sporządzonych przez pułkownika Antoine'a-Louisa Henri'ego de Poliera. Ponadto opis ten odwołuje się do epoki późnego Oświecenia, tj. formowania się pierwszych instytucji orientalnych i zmianach zachodzących w świadomości europejskiej. Jak się wydaje, dzieło to po raz pierwszy ukazało Europie głębię i specyfikę indyjskiej soteriologii uwidocznionej w podaniach mitologicznych, a mimo to od momentu swej publikacji w 1809 roku po połowę wieku XX pozostawało obłożone kalumnią, a w najlepszym wypadku – uległo zapomnieniu. Chociaż pewne problemy redakcyjne, sława de Poliera jako utalentowanego porucznika i miano najznakomitszego orientalisty ówczesnych czasów przypisane Anquetil-Duperronowi mogą stanowić silne przesłanki możliwych powodów odrzucenia *Mythologie des Indous*, nie decydują one jednak o unikatowości dzieła, wyrażającej się w wiernym zapisie nauk filozoficznych Indii otrzymywanych z ust pandity Ramtchunda, a także szacunku, jakim de Polier darzył, z jednej strony, swojego nauczyciela, a z drugiej – głębię myśli indyjskiej. Ponadto *Wstęp (Préface)* i *Wprowadzenie (Introduction)* spod pióra kanoniczki de Polier, kuzynki porucznika, są niezwykle interesującym przedstawieniem korelacji soteriologii i filozofii ogólnoludzkiej.

Dla badań nad bogactwem kultury Indii epoka Oświecenia okazała się przełomowa, wydobyła bowiem i poddała gruntownej analizie filozoficznej i filologicznej to, co od wielu wieków było jedynie niejasną opowieścią o cudowności

indyjskich krain, przyniesioną do Europy przez skrybów Aleksandra Wielkiego. Zapoczątkowane ciekawością podróżniczą i filozoficzną zadumą nad nowymi modelami wyjaśniania rzeczywistości i obecnymi w tle duchowości Starego Łądu reminiscencjami legend o cudownych mocy indyjskiej soteriologii¹, Oświecenie – owe wieki Światła ludzkiego ducha – wraz z odkryciem nowych szlaków komunikacji zamorskiej ponownie mogło doświadczyć przekazu indyjskiej mądrości w jej rdzennym miejscu. Filozof-podróżnik, a nie rzadko także żołnierz, okazał się bowiem ideałem oświeceniowej postawy poznawczej i... nieodpartej chęci podboju Nowego Świata. Otóż rozum ludzki, rozum mieszkańca Starego Łądu, chciał zapanować nie tylko nad wolą i emocjami – tym, co nierozumne, więc niegodne istoty racjonalnej – ale także nad doświadczaną rzeczywistością na terenach tak rodzimych, jak i tych odległych. Nowym terenem wypraw stały się zamorskie cywilizacje, zwane prymitywnymi, bo traktowane jako wyzbyte wiedzy i nauki, a przede wszystkim prawa do własności. Jak bowiem zauważa Élisabeth Badinter (2017: 9), już Jean-Jacques Rousseau w tekście *Discours sur les sciences et les arts*, zdążając w przeciwnym kierunku niż główny prąd epoki, poddał w wątpliwość związek między postępem nauki i techniki, a rozwojem społecznym i moralnym. Filozof tym samym poddał dogłębszej analizie ówczesnie postulowane sposoby osiągania szczęścia – obok prawa do wolności – głównego oświeceniowego postulatu, konstytucyjnie należnego z natury i prawa człowiekowi². Przede wszystkim była to jednak krytyka podmiotu dążącego ku szczęściu – coraz bardziej okazywało się, że podmiotem, któremu z natury należy się szczęście, jest jedynie Europejczyk. W ten sposób kolonializm postawił żagle swoich statków i nałożył kajdany na ciała mieszkańców Starego Świata (Szkola Frankfurcka otwarcie oskarżyła Oświecenie o powołanie totalitaryzmu do życia).

Teraz wiedzę o pradawnych i odległych kulturach nie wystarczyło nabywać jedynie wskutek odczytania w starożytnej literaturze i poznawania języków klasycznych (grecki, łacina, perski, arabski), często objętych mianem „mowy świętej” – tak nabyta wiedza nie wystarczała. Teraz filozof podróżuje do Indii, by wraz z uczonymi indyjskimi, panditami (*paṇḍita*), dyskutować i z bezpośrednich pouczeń wydobywać święty przekaz, zasłyszany niegdyś przez naukowców wyprawiających się wraz z Aleksandrem Wielkim i w postaci bajecznych opowieści przyniesiony do Europy. Grecko-rzymskie, a później arabskie, relacje podróżnicze

¹ We wstępie do francuskiego wydania tłumaczenia tzw. *Upaniszad jogicznych* Paul Varenne napisze (Varenne 1971: 7): „Indie są nam obce (...). Myśl tutaj wydaje się dziwna, barokowa, podczas gdy chodzi jedynie o odrębne od naszych szaty. Jeśli jakaś prawda kryje się w tych pradawnych poematach [Upaniszadach], nie powinna ona być skrywana”. („L'Inde nous est étrangère (...). La pensée en effet y apparaît bizarre, baroque, quand il ne s'agit, en fait, que de vêtements différents des nôtres. S'il y a quelque vérité dans ces poèmes vieux [les Upanishads] (...), elle ne doit pas rester masquée »).

² Zgodnie z artykułem 1 *Konstytucji Francji* z 1793 roku: „Celem społeczeństwa jest ogólne szczęście”. („Article 1. – Le but de la société est le bonheur commun”). (Por. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>).

o filozoficznej treści kuśiły swoją egzotyczną baśniowością i niezwykłą treścią soteriologiczną, zbliżoną najbardziej do myśli gigantów europejskiej mistyki – Platona, Plotyna i Mistrza Eckharta, jakby one wszystkie z jednego Źródła tryskały...³

Oświecenie, wraz z poprzedzają je epoką Renesansu, poza odważnym imperatywem wolności⁴ indywidualnej, politycznej oraz naukowej (słynne Kantowskie *Sapere aude!*), w odniesieniu do pozaeuropejskich ludów podsycało jednak postawy etyczne i legislacyjne przeciwne sile humanizmu. Aktywność Starego Świata nie uwolniła się w żaden sposób od tego, co chyba najbardziej ludzkie – od chęci grabieży i zawłaszczenia ziem autochtonów, rdzennie do nich należących, choć bez mocy legislacyjnej w myśl prawa państw europejskich. Okrutne poczynania konkwisty w prekolumbijskiej Ameryce są prawdopodobnie najkrwawszym świadectwem rodzącego się ducha oświeceniowego kolonializmu. Owa żądza posiadania ziemi i bogactwa, co zauważył już wielki Diderot (także w korespondencji z Katarzyną Wielką), a później znakomity orientalista i myśliciel Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron, wielokrotnie była usprawiedliwiana w argumentacji filozoficznej⁵:

Skłaniam się ku myśleniu, iż Afrykanie [dosł. Czarni] (...) są z natury gorsi od Białych. (...) Nie ma u nich ani wynalazków ani sztuk, ani nauk. (D. Hume, *Les Caractères nationaux* (1742).

Jedynie ślepy może mieć wątpliwości w kwestii tego, że Biali, Afrykanie [dosł. Czarni], albinosi, Hotentoci, Chińczycy, [rdzenni] Amerykanie, nie są rasami całkowicie odmiennymi. (Voltaire, *Essai sur les moeurs et lesprit des nations*, 1753).

³ Kanoniczka Marie-Élisabeth de Polier poczyniła następującą uwagę we *Wprowadzeniu* (*Introduction*, 84–85) do *Mythologie des Indous*: „według Uczonych w Sanskrycie, nie można czytać Wedanty i nie sądzić, że Pitagoras i Platon zaczerpnęli swoją subtelną Teologię z tego samego źródła, z którego Indusi zaczerpnęli swoją (...)” [„d’après les Savants versés dans le Samscrit, on ne peut lire le Vedanta, sans croire que Pythagore et Platon ont en effet puisé leur Théologie sublime dans la même source où les Indiens ont puisé la leur (...)”]. Wszelkie pojawiające się poniżej odniesienia do *Introduction* i *Préface* są odwołaniem do *Introduction* i *Préface* umieszczonych w I tomie *Mythologie des Indous* (1809).

⁴ W artykule 1 *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela* (*La Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen*) z roku 1789, będącej bezpośrednim potomkiem idei Oświecenia (głównie myśli Rousseau’a, Monteskiusza, Diderota i Johna Locke’a), czytamy: „Ludzie rodzą się i pozostają wolni oraz równi wobec prawa” („Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits”. Por. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789.5076.html>). Podobnie zmodyfikowana *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela* z roku 1793, tj. Konstytucja z dn. 24/06/1793, w artykule 3 gwarantuje: „Wszyscy ludzie są równi z natury i wobec prawa”. (*Article 3*: „Tous les hommes sont égaux par la nature et devant la loi”. Por. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>).

⁵ „J’incline à penser que les nègres (...) sont naturellement inférieurs aux Blancs. (...) Il n’y a chez eux ni inventions ingénieuses, ni arts, ni sciences”. (D. Hume *Les Caractères nationaux*, 1742); „Il n’est permis qu’à un aveugle de douter que les Blancs, les nègres, les albinos, les Hottentots, les Chinois, les Américains ne soient des races entièrement différentes”. (Voltaire *Essai sur les moeurs et lesprit des nations*, 1753) (Obydwa cytaty za: *Les Lumières. Face au retour de l’obcurantisme*, 2017: 43).

Owe „znamiona dewastacji, które wdraża ślepotą najeźdźcy” („*marques de dévastation qu'imprime l'avidité du conquérant*”) zostały podkreślone przez Anquetil-Duperrona w pierwszym rozdziale pt. *Aux peuples de l'Indoustan* dzieła *Législation orientale* (Amsterdam, 1778, s. I), którego pełny tytuł jest niezwykle znaczący⁶. W *Considérations philosophiques, historiques et géographiques sur les deux Indes (1780–1804)* Anquetil-Duperron porównuje działalność pisarską filozofów z poczynaniami najeźdźców stwierdzając, że pierwsza jest dużo bardziej niebezpieczna⁷. W owej moralnej geografii nie chodzi o postulat równości między ludźmi, lecz o wolność między ludami, począwszy od uznania ich prawa do rozporządzania samymi sobą⁸. Niebezpieczeństwo despotyzmu w stosunku do ludów pozaeuropejskich zostało już silnie podkreślone przez Diderota i ojca Raynal (Diderot 1780, *Discours aux Hottentots*, opublikowane w *L'Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* autorstwa Guillaume'a Thomasa Raynala), w chyba najsłynniejszym filozoficznym okrzyku do ludu Khoikhoi, który zaraz zostanie wzięty w niewolę⁹:

Uciekajcie, nieszczęśni Hotentoci, uciekajcie! Ukryjcie się w lasach. Dzikie bestie, które je zamieszkują, są mniej okrutne od potworów, pod rządy których się dostaniecie. (...) Ich gest będzie [pełen] dobroczynności (...), lecz [to] okrucieństwo, lecz [to] zdrada są w głębi ich serca. Oni zniszczą wasze domy, napadną na wasze plemiona, uwiodą wasze żony i córki. (...) Oni sądzą, że ten, kto nie myśli jak oni, nie jest godzien życia. (...).

(...) Jesteście tak dumni z waszego oświecenia: na cóż ono wam? jakiej użyteczności będzie ono Hotentowi? Czy jest naprawdę tak istotne mówić o zacności, samemu jej nie praktykując?

⁶ Ów tytuł w całości brzmi następująco: *Législation orientale, ouvrage dans lequel, en montrant quels sont en Turquie, en Perse et dans l'Indoustan, les principes fondamentaux du gouvernement: On prouve, I. Que la manière dont jusqu'ici on a représenté le despotisme, qui passe pour être absolu dans ces trois états, ne peut qu'en donner une idée absolument fausse. II. Qu'en Turquie, en Perse et dans l'Indoustan, il y a un code de loix écrites, qui obligent le prince ainsi que les sujets. III. Que dans ces trois états, les particuliers ont des propriétés en biens meubles et immeubles, dont ils jouissent librement.*

⁷ „(...) les conquérans détruisent l'espèce humaine (...) des Philosophes de sang froid, qui ôtent en quelque sorte aux Américains la qualité des hommes. Cette destruction est plus odieuse que la première”. (*Considérations philosophiques, historiques et géographiques sur les deux Indes (1780–1804)*, cyt. za: Gabilondo 2010: 15).

⁸ „Dans cette « géographie morale » il n'était pas question du postulat d'égalité entre les hommes, mais de l'égalité politique entre les peuples, à partir de la revendication de leur droit à disposer d'eux-mêmes”. (cyt. za: Gabilondo 2014: 231).

⁹ „Fuyez, malheureux Hottentots, fuyez ! enfoncez-vous dans vos forêts. Les bêtes féroces qui les habitent sont moins redoutables que les monstres sous l'empire desquels vous allez tomber. (...) Leur geste sera celui de bienfaisance (...): mais la cruauté, mais la trahison sont au fond de leur coeur. Ils disperseront vos cabanes ; ils se jetteront sur vos troupeaux. ; ils corrompront vos femmes; ils séduiront vos filles. (...) Ils croient que celui qui ne pense pas comme eux est indigne de vivre. (...).

Vous êtes fiers de vos lumières: mais à quoi vous servent-elles? de quelle utilité seraient-elles à l'Hottentot? Est-il donc si important de savoir parler de la vertu sans la pratiquer?” (cyt. za: *Les Lumières. Face au retour de l'obcurantisme*, 2017: 51).

W ten sposób narodziła się ideologia „dzikusa i pana”, jednocześnie pojawiły się i przeciwne postawy etyczne. Etos indyjskiego pandity, a nawet jogina, niosącego w swoim duchu mądrość, wiedzę o walorze najwyższym, bo soteriologicznym, podsycił ciekawość Europejczyka. Fakt obecności tak żywej mądrości w Indiach zainspirował Anquetil-Duperrona do postulowania, z jednej strony, powołania w Europie zinstytucjonalizowanych studiów nad kulturą Indii, a z drugiej strony, do osadzonych w praktyce pogłębionych rozmów z indyjskimi naukowcami i mędracami. Tak zwane „badania w terenie” stały się głównym życzeniem Anquetil-Duperrona. Miały być one rodzajem remedium na imperialistyczną dumę i żądzę bogactwa dwóch imperiów, Anglii i Francji, zaciekle walczących ze sobą na terenach południowych Indii.

Koniec wieku XVII rozniecił przemożną ochotę na poznanie języków orientalnych, religii i kultury indyjskiej, lecz studia nad Indiami do drugiej połowy wieku XVIII nie posiadały swojej instytucjonalnej formy: instytutów i katedr uniwersyteckich. Jak bowiem podaje Lardinois (2007: 29–52), począwszy od lat dwudziestych wieku XVIII opat („l'abbé”) Bignon, administrator *Bibliothèque du Roi*, wysłał z Indii do Paryża ogromny zbiór manuskryptów, czyniąc w ten sposób Paryż europejską stolicą indyjskich rękopisów, spisanych w sanskrycie, a także w innych językach (bengalski, tamilski, telugu i perski). Owa kolekcja pozwoliła rozpocząć studia nad indyjskimi językami, doprowadzając w rezultacie do stworzenia pierwszych gramatyk i słowników, zgromadzonych w *Bibliothèque du Roi*, *Académie des sciences* i *Académie des inscriptions et belles-lettres*. W drugiej połowie wieku XVIII Anquetil-Duperron wzbogacił owe królewskie zbiory o kolejne manuskrypty i nowe prace indyjskich uczonych. W ten sposób w latach 1790–1820, warunki pracy orientalistów uległy diametralnej zmianie: w 1795 utworzono *École spéciale des langues orientales vivantes*, a w 1814 roku powołano w *Collège de France* katedrę języka i literatury chińskiej oraz języka i literatury sanskryckiej („les chaires de Sanscrit et de Chinois”)¹⁰, a w 1822 powołano *Société asiatique de Paris* wraz z wyspecjalizowanym periodykiem *Journal asiatique*. Środowisko uczonych paryskich, powoli instytucjonalizowane, zostało naznaczone trzema osobowościami, orientalistami o odmiennym podejściu do studiów nad Indiami: Abraham Hyacinthe Anquetil Duperron, Silvestre de Sacy (inicjowany w hebrajski, syryjski, arabski i turecki) oraz Louis-Mathieu Langlès (od dzieciństwa marzący o służbie wojskowej w Indiach, wykształcony w perskim oraz arabskim). Niemniej jednak to Antoine-Léonard de Chézy – w centrum owych walk o miano najznakomitszego orientalisty – stanął na czele katedry sanskrytu („le premier titulaire de la chaire de sanskrit”) w *Collège de France* w 1814 (Lardois 2007: 39). De Chézy nauczył się arabskiego u de Sacy’ego, perskiego u Langlès’a, następnie przyswoił hebrajski, syryjski, chaldejski i grekę. Wprowadzenie sanskrytu w uniwersyteckie mury stało się końcem panowania języka perskiego

¹⁰ Zgodnie ze informacją podaną w spisie *Collège de France* (dostęp online do *L'annuaire du Collège de France*: <https://annuaire-cdf.revues.org/126#tocto2n5>).

jako medium, poprzez które patrzy się na Indie, lingua franca handlu i komunikacji, teraz studia nad sanskrycką literaturą (filozofią, religią i dramatem) stają się kluczem rozumienia indyjskiej cywilizacji (Lardois 2007: 37).

Na chwilę przed utworzeniem katedry języka sanskryckiego i chińskiego, w 1809 wydane zostało dzieło, które stanowiło zbiór zapisków na temat indyjskiej soteriologii oraz obyczajowości. *Mythologie des Indous* jest jednak czymś więcej niż jedynie wiernym zapisem rozmów z indyjskim uczonym na tematy filozoficzne, *Wstęp* i *Wprowadzenie* do dzieła stanowi interesujące studium porównawcze między starożytnymi religiami, doszukując się w objawieniu wedyjskim początku dla wszelkiej myśli filozoficznej¹¹.

W 1758 roku w wieku lat siedemnastu Antoine-Louis Henri de Polier¹² dopłynął do Indii z zamiarem spotkania się z wujem Paulem-Philippem, majorem w Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Na krótko przed przybyciem Antoine'a major zginął w trakcie oblężenia Madrasu. Młody de Polier idąc w ślady wuja, zaciągnął się do armii brytyjskiej, w której dość szybko zaczął piastować wysokie stanowiska – inżynier w Kalkucie, a następnie major, oczekując na powołanie na stopień pułkownika, które w tamtym momencie nie nadeszło. W 1773 roku przyjął stanowisko architekta na dworze wezyra Awadhu, nawaba Shodży-od-Dowleha w Faizabadzie, w 1775 stał się kapitanem w armii Szah Alama II. W 1782 otrzymał w końcu upragniony stopień porucznika. Osiedlił się Lucknow, gdzie poświęcił się mecenatowi sztuki, głównie malarstwa, oraz kolekcjonowaniu manuskryptów sanskryckich, arabskich, perskich i urdu. W roku 1784 de Polier stał się członkiem Asiatic Society of Bengal. W tym czasie rozpoczął sporządzanie notatek z rozmów z panditą Ramtchundem, wykształconym sikhiem, będącym nauczycielem także sir Jonesa. W 1788 roku, po 30 latach spędzonych w Indiach, de Polier wrócił do Europy. W 1791 poślubił Anne-Rose-Louise Berthoud i osiedlił się niedaleko Avignonu. 9 lutego 1795 został zamordowany w swojej posiadłości. Motywy nie są do końca znane, zabójcami kierowały podobno zazdrość i chęć zdobycia bogactwa, którym de Polier nie miał skrupułów szczycić się ostentacyjnie.

¹¹ Ta postawa kanoniczki de Polier wyphywała z tzw. *Renaissance Orientale*, rozpowszechnionej w Europie u początku wieku XIX teorii sytuującej początek każdej cywilizacji i religii w Indiach. Tajemnicze dzieło *Ezour Vedam*, podarowane w 1760 Wolterowi przez hrabiego de Maudave, sprawiło, iż rok później Wolter napisał w *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, iż Indie są prazródłem cywilizacji, a Wedy stanowią najstarszą postać religii (Benoît 2006: 253, Rocher 1984: 13, Halbfass 2008: 106–108). W 1800 Friedrich Schlegl wskazał w *Athenaeum* na Orient jako źródło światła – *ex oriente lux* (Poulet 2006). W 1842 roku Edgar Quinet w jednym z rozdziałów *Génie des Religions* zatytułowanym *La Renaissance Orientale* (1842: 112–113) wyraził opinię, iż każde objawienie religijne ma swój początek w naukach Orientu, a Grecja bez pamięci o proveniencji swojej wiedzy, zachował te nauki. Podobnie w 1950 Raymond Schwab w *La Renaissance Orientale* nazywa Indie źródłem dla wszelkiej religii i moralności (Benoît 2006: 259 nota 1). Ferdinand Eckstein, zwany „baron sanskrit”, w tekstach wedyjskich pierwszego boskiego objawienia (McCalla 2015: 566–572.).

¹² Zob. biografia de Polier w: *La France Protestante* (Haag 1858 : 277–283), Graf von Polier, Colas et Richard (1984), Wałkowska (1987), D'Souza (1996), Alam & Alavi (2001), Subrahmanyam (2000 i 2017) oraz *Wstęp* kanoniczki de Polier w *Mythologie des Indous*.

Hrabia de Modave nazwał de Poliera człowiekiem pełnym zasług, honoru i prawości (Deloche 1971: 77). Nawet jeśli porucznik de Polier nie znał sanskrytu, biegle władał perskim oraz urdu. Pozostawił po sobie ogromną liczbę notatek dotyczących polityki, społeczności, religii, historii, a nawet kwestii naukowych (np. metody destylacji olejku różanego) (Colas i Richard 1984: 104). De Polier jest uważany za jednego z prekursorów indyjskich badań w terenie – obserwacje wynikię z tych badań stały się impulsem do stworzenia École des Langues Orientales, katedry sanskrytu w Collège de France oraz École Pratique des Hautes Études (Kénil 2009). Prowadzone przez nich debaty z uczonymi indyjskimi na tematy religijne, obyczajowe i filozoficzne przyczyniły się do głębszego Indii (Ozanam 2010). Ponadto, de Polier zmienił optykę w patrzeniu na Indie – jego notatki miały na celu ukazanie jak najwierniejszego obrazu Indii, bez krytyki i ich oceny poprzez europejskie systemy wartości.

Marie-Élisabeth de Polier (1742–1817)¹³, zwana także kanoniczką Polier („chonoinesse Polier”) w zreformowanym zakonie Saint-Sépulcre, „dame d’honneur” duchessy Saxe-Meiningen i księżnej („princesse”) de Nassau-Weilbourg, w latach 1793-1798 redaktorka *Journal littéraire de Lausanne*, tłumaczka powieści i komedii niemieckich, znana jest przede wszystkim ze swej pracy komponującej zapiski i manuskrypty dostarczone z Indii przez swojego kuzyna, porucznika Antoine’a-Louisa Henri’ego de Polier. Kanoniczka de Polier opatrzyła trzydziestoletnią pracę badawczą swego kuzyna *Wstępem i Wprowadzeniem*, nadała zapiskom zwartą formę dialogiczną między porucznikiem de Polier a sikhijskim panditą Ramtchundem, podzieloną na osiemnaście rozdziałów i nadała tytuł *Mythologie des Indous Travillée par M^{dme}. la Ch^{nse}. de Polier sur des manuscrits authentiques apportés de l’Inde par feu Mr. le Colonel de Polier, Membre de la Société Asiatique de Calcutta*, w skrócie *Mythologie des Indous* (Rudolstadt et Paris, 1809).

Mitologia Indusów zdaje się pierwszym tak szczegółowym i opartym na wieloletnich studiach, prowadzonych pod okiem indyjskich uczonych, a ponadto wspartym korespondencją z sir Williamem Jonesem, dziełem w kulturze Starego Kontynentu. Mimo to zaraz po swoim wydaniu w roku 1809 *Mitologia Indusów* została nazwana dziełem o nikłej jakości poznawczej i rychło zapomniana. W 1858 roku Eugène i Émile Haag w tomie VIII *La France Protestante* na stronach 285-287 czynią uwagę, iż dzieło chwalone przez Friedricha Creuzera oraz Daniela Guigniauta, wykazuje rażące braki redakcyjne, za które winę ponosi kanoniczka de Polier, nie mająca – według nich – ani talentu redakcyjnego ani wystarczającej wiedzy filozoficznej¹⁴. W 1895

¹³ Informacje podane na podstawie *Dictionnaire historique de la Suisse* (<http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F41614.php> [dostęp 22.07.2017]) z dopiskami umieszczonymi przy notce, iż została ona sporządzona na podstawie: L. Saggiatoro, „Le Journal de Lausanne”, [w:] *Ann. Benjamin Constant*, 25 (2001): 51–130, a więcej u: Frédéric Weinmann, „Les cousines Polier: trois traductrices lausannoises autour de 1800”, [w:] *Migration, exil et traduction: espaces francophone et germanophone, XVIIIe-XXe siècles = Migration, Exil und Übersetzung*, sous la dir. de Bernard Banoun, Michaela Enderle-Ristori, Sylvie Le Moël, Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 2011: 319–340.

¹⁴ Taka opinia o kanoniczce de Polier wydaje się jednak ze wszech miar niesłuszna. We *Wstępie* i w *Wprowadzeniu* kanoniczka przywołuje okoliczności redakcji dzieła. Wyjaśnia, iż praca została jej

roku Adolf Holzmann (*Das Mahābhārata im Osten und Western*) oficjalnie ocenił *Mitologię Indusów* jako będącą nazbyt krótkim résumé *Mahabharaty*. Uwierzono Holzmannowi na słowo („sur parole”, Dumézil 1968: 43). W 1950 Raymond Schwab (*La Renaissance orientale*) odrzucił styl oraz formę, w jakich kanoniczka de Polier przedstawiła owoc trzydziestoletnich badań swojego kuzyna, badań utrzymanych w duchu skromnym i dokładnym, godnym podziwu (Dumézil 1968: 43 przypis 2).

Praca edytorska kanoniczki de Polier musiała czekać aż do lat sześćdziesiątych XX wieku, gdy francuski indolog Georges Dumézil i szwedzki indianista i iranista Stig Wikander podjęli się rehabilitacji dzieła. W 1965 roku Stig Wikander podczas pobytu w Upsali znalazł pewne stare i bliżej nikomu nieznane dzieło, warte jednak największej uwagi. W 1968 roku w *Mythe et Épopée* Dumézil poświęcił cały rozdział porucznikowi de Polier (zatytułowany: *Les découvertes de M. Wikander*: 42–46), a w 1986 roku całościowe studium *Mitologii Indusów*, które ukazało się pod tytułem *Le Mahabarat et le Bhagavat du colonel de Polier*.

Takimi oto słowami zakończyła słowa wstępu do *Mitologii Indusów* kanoniczka de Polier:

Podążając za słownymi naukami Ramtchunda (por. *Préface*: XIV–XVI), nauczyciela sir Jonesa (por. *Introduction*: 136–141), a następnie porucznika de Polier, oddaję moim czytelnikom (...) drogocenny (*précieus*) zbiór (*recueil*) opowieści zawartych w osiemnastu Puranach (*Pouram*), w trzech poematach (*Marcondai*), w Ramajanie (*Ramein*), w Mahabharacie (*Mahabarat*) oraz w (*Bhagtowli*) (...) tworzących zbiór *Mythologie des Indous*, którą podzieliłam na rozdziały dla wygody moich czytelników (*Introduction*: 148).

Jak bowiem wyznał sam de Polier – spisywał pod dyktando Ramtchunda trzy poematy indyjskie: Marconday, Ramein purby oraz Mahabharat, czyli historię awatara Wisznu (Viṣṇu) – *Chrisnena* (tj. Kriszny, Kṛṣṇa), a gdy praca została ukończona, oddał owe zapiski do sprawdzenia braminom i doktorom. Uczeni jednogłośnie potwierdzili wierność zapisków z pouczeniami Ramtchunda (*Préface*: XVI). Ową relację kanoniczka de Polier umieściła w dwóch tomach jako „wierne i czyste ukazanie mitologii Indusów”, a także „wstępne wyjaśnienia o fundamentalnych i pierwotnych poglądach uniwersalnych, które stały się fundamentami wszystkich mitologii, kosmogonii i teogonii azjatyckich” (*Préface*: XLVI).

Mitologia Indusów składa się z 18 rozdziałów podzielonych na 2 woluminy, poprzedzonych dedykacją dla arcybiskupa konfederacji reńskiej Charlesa, *Wstępem* i *Wprowadzeniem* napisanymi przez kanoniczkę. Każdy wolumin posiada spis treści, podobnie jak każdy z rozdziałów, poprzedzony jest krótkim résumé treści. We *Wstępie* redaktorka przedstawia informacje dotyczące mistycznej poezji Orientu, biografię porucznika de Polier, powody kompilacji *Mitologii*, a także materiał mitologiczny dzieła. We *Wprowadzeniu* zajmującym 148 stron układ treści jest

powierzona wskutek rozmowy kuzyna z historykiem i politykiem brytyjskim Edwardem Gibbonem, który wysoce cenił sobie talent badawczy kanoniczki (*Wstęp* XXX). Ponadto redaktorka informuje, że od dawna planowała stworzenia dzieła, które omawiałoby historię ogólną filozofii (*Wstęp* XXVI).

mniej przejrzysty i koncentruje się na ukazaniu związków między mitologią Indusów a filozofiami innych starożytnych cywilizacji, badania Anquetila-Duperrona oraz sir Williama Jonesa są wzmiankowane, a także tradycja wedyjska, filozofie Indii i pewne podobieństwo między przesłaniem *Upaniszad* a pewnymi tezami Immanuela Kanta są poruszone. Rozdział I opisuje stworzenie świata. Rozdział II przedstawia postać boga Wisznu. Rozdziały III i IV jest streszczeniem treści *Ramajany*. Rozdziały V do XIII reasumują treść *Mahabharaty*. W rozdziale XIV pojawia się opis dwóch systemów braminizmu zgodnie z dwiema formami kultu: „nirgoni poujah” oraz „sargoni poujah”. Rozdziały XV do XVII stanowią kwintesencję dzieła, a zarazem esencję soteriologii indyjskiej, zawartą w *Bhagawadgicie*. Rozdział XVIII stanowi konkluzję całości religijnego przesłania *Mitologii*.

Langlès oraz Silvestre de Sacy z niezwykłą aprecjacją przyjęli manuskrypty przywiezione przez porucznika de Polier, a na wieść o ich rychłym wydaniu planowanym przez kanoniczkę de Polier zaświadczyli o swej ogromnej ciekawości i (*Préface*: XLIX-L). Otóż bowiem:

Chociaż od pewnego już czasu zajmujemy się we Francji i Niemczech poezją mistyczną Wschodu, a w szczególności Arabami, Persami oraz Indusami, fragmenty, które czasopisma literackie i uczeni dostarczają na temat poezji sanskryckiej nie mogą być w takim stopniu zrozumiane i docenione jak wtenczas, gdy posiadalibyśmy kompletny system mitologii Indusów i historii osób boskich, nadnaturalnych i ludzkich (...), które tworzą część ich świętej literatury. To ów kompletny system i wszystkie warianty, których zdawał się doświadczać od najdawniejszej starożytności, stanowi przedmiot tego dzieła, które przedstawiam publiczności, z tym większą ufnością, że materiały, które go stanowią, są autentyczne, zebrane w samych Indiach przez zmarłego porucznika de Polier, mojego bliskiego kuzyna, że trzydziestoletni pobyt, którego dokonał w owych przepięknych krainach, miejsca, pozycje, które zajmował na dworze wielkiego Mogola, a także u innych książąt indyjskich, kontakty, które tam nawiązał z uczonymi indyjskimi o najwyższej estymie, a w końcu jego relacje z autochtonami tak bardzo [go] wprowadziły w te krainy [konstrukcja zdania nie jest tu do końca klarowna, NB], że stał się bardziej zdolny niż większość pozostałych podróżników do dogłębnego zapoznania się ze starożytną historią, obyczajami, zwyczajami, literaturą i religią lub mitologią Indusów, rdzennych ludów Indii¹⁵.

¹⁵ „Quoique l'on s'occupe depuis quelque tems en france et en allemagne, de la poesie mystique des orientaux, et particulierement de celle des Arabes, des Persans et des Indous; les fragmens, que les journaux litteraires et savans donnent des poesies Samsrites, ne peuvent être compris et appréciés comme ils le seraient, si l'on ait le systéme complet de la mythologie des Indous; et l'histoire des personnages divins, surnaturels, ou humains (...) qui forment une partie de leur littérature sacrée. C'est ce systéme complet et toutes les viariations, qu'il paraît avoir éprouvé dès la plus haute antiquité, qui est l'objet de l'ouvrage, que je présente au public; avec d'autant plus de confiance, que les materiaux qui le composent sont authentiques; recueillis dans l'Inde même, par feu M. le Colonel de Polier, mon cousin germain, qu'un séjour de trente ans, qu'il a fait dans ces belles contrées, les places qu'il y a remplies à la cour du grand Mogol, et chés d'autres princes Indiens, les connexions, qu'il s'y était faites, avec les savans Indous les plus distigués; enfin ses relations avec les naturels du pays avaient tellement naturalisés dans ses

To bowiem owa mitologia pełni w Indiach funkcję spajającą dawne Indie ze współczesnymi, a zarazem jest bogatą kopalnią wiedzy na temat starożytności („fo-urnit des mines abondantes de connaissances sur la première antiquité”), a jej związek z mitologiami świata jest oczywisty (*Introduction*: 4–5). Już przekład *Sakuntali* przez sir Williama Jonesa (*Sacotalá: or, The fatal ring: an Indian drama by Cálidás; translated from the original Sanscrit and Prácrit*, London, 1790) ukazał piękno indyjskiej literatury. Ponadto, Europa знаła już przekłady: *Bhagawadgity* (Charles Wilkins *Bhagavat-geeta, or Dialogues of Kreeshna and Arjoon*, 1785), *Upaniszad* (A.H. Anquetil-Duperron *Oupnek'hat, id est, Secretum tegendum... continens... doctrinam e quatuor sacris Indorum libris... excerptam... 1801–1802*), *Bhagawata Purany* (Foucher d'Opsonville *Bagavadam ou Doctrine divine ; ouvrage indien canonique, sur l'être suprême, les dieux, les géants, les hommes, les diverses parties de l'univers, &c.*, 1788), *Hitopadeśi* (Charles Wilkins *The Heetopades of Veeshnoo-Sarma, in a Series of Connected Fables, Interspersed with Moral, Prudential and Political Maxims*, 1787, oraz Louis-Mathieu Langlès *Fables et contes indiens, nouvellement traduits, avec un Discours préliminaire et des notes sur la religion, la littérature, les mœurs, etc., des Hindous*, 1790). Dało do kanoniczce de Polier pełne prawo, by napisać:

Widzimy, że ten rodzaj twórczości wypełniony się u Indusów o wiele wyższymi pięknem, znamionami geniuszu, wrażliwością i wyobraźnią. (*Introduction*: 141)

Ów geniusz indyjskiej myśli teologicznej kanoniczka zawarła w słowach kuzyna o najsubtelniejszym walorze soteriologicznym w XVI rozdziale tomu 2 *Mitologii Indusów* (482–557). Tutaj bowiem porucznik de Polier ukazuje kunszt indyjskiej myśli o wyzwoleniu. O ile można mieć pewne podejrzenia, czy *Wstęp* i *Wprowadzenie* pióra Marie-Élisabeth de Polier nie przyćmiewają treści zapisków kuzyna de Polier – redaktorka wykazała się bowiem niezwykle wyostrzonym zmysłem filozoficznego rozumienia fenomenów religijnych – to rozdział XVI nie pozostawia żadnych wątpliwości co do geniuszu badawczego porucznika-filozofa. Kwiat indyjskiej filozofii epickiej okazał się rozkwitać w tym rozdziale, a zapach *subtelnej* nauki przenika w głębię duszy czytelnika.

Rozdział podzielony został na dwie dopełniające się treści: pierwsza przedstawiająca podwójną duszę („l'âme”) ludzką i jej istotową oddzielność od ciała, i druga ukazująca powinności, ścieżkę moralną, której wierności powinno się dochowywać, jeśli pragnie się doznać boskości swej duszy („l'âme divine”). Opowieść mitologiczna przybiera tutaj rangę najwyższą, to bowiem ona jest depozytorium wiedzy soteriologicznej oraz moralnej.

Niczym ekspozycja treści *Mahabharaty* ukazywana przez partie dialogiczne, tak i *Mitologia Indusów* przybiera formę rozmowy między nauczycielem, tutaj

contrées : qu'il a été plus à même, que ne le sont la plupart des autres voyageurs, de s'instruire à fond de l'ancienne histoire, des mœurs, des usages, de la littérature et de la religion ou mythologie des Indous, peuples indigènes de l'Inde”. (*Préface*: I–II ; zapis oryginalny!).

między panditą Ramtchundem, a słuchaczem-ucznikiem, porucznikiem de Polier. Porucznik pyta, czy mistrz przyniósł już materiały na kolejną lekcję. Doktor odpowiada, że kolejny wykład należy rozpocząć od krótkiego spojrzenia na pewne opowieści, które pojawiły się podczas wcześniejszych spotkań – poprzez te rozsiane wskazówki („indications isolées”) jasno widać, iż mitologia ustanowiła ideę odrębności duszy od ciała, tj. niematerialność duszy, a przez to jej powinowactwo z boskością (*Mythologie des Indous* 2: 482–483). Jednak na tym wykład Ramtchunda się nie kończy – dusza ma naturę podwójną, wyjaśnia doktor. Z jednej strony zbudowana jest bowiem z czterech elementów i eteru, z drugiej natomiast, co zresztą stanowi jej esencję, jest boskim ogniem („feu divin”), cząstką dobywającą się, tj. hipostazowaną, z boga („portion émanée de la divinité”). Pierwsza dusza, tzw. dusza zmysłowa, jest wyposażona w rozum i inteligencję, a wskutek złączenia z ciałem podlega wpływom materii, przez co nie może w żaden sposób postrzegać najwyższego ducha (*Mythologie des Indous* 2: 490). Porucznik de Polier konstatuje, że ów system jest równie abstrakcyjny, co niejasny („obscur”), lecz i europejscy metafizycy („métaphysiciens européens”) nie pozostają bardziej w tej kwestii zrozumiali, kanoniczka de Polier czyni w tym miejscu przypis do rozdziału XIV drugiego tomu, w którym idealizm i mistycyzm indyjski został w pewnej mierze nakreślony (*Mythologie des Indous* 2: 491).

Jako przykład opowieści mitologicznej pandita przytacza historię śmierci Gangi, która spaliwszy swoje ciało na stosie ofiarnym, tj. dokonawszy aktu sati, w postaci części duchowej/spirytualnej („partie spirituelle”) udała się przed oblicze Mahadewy („Mhadiao”), by prosić o litość, a zarazem ponowne złączenie ze swoim pierwotnym stanem – prosi o powrót do stanu boskości (*Mythologie des Indous* 2: 433). Drugą opowieścią jest epizod epicki z udziałem jastrzębia Dżataju („Ytau”) oraz Sity. Otóż Dżataju śmiertelnie zraniony nie przestaje inkantować boskich imion Wisznu i pocieszony wizją Ramy (o którym wie, że jest inkarnacją Wisznu), cielesnie umiera (jego ciało płonie), natomiast jego niematerialna cząstka powraca w boskie rejony, by zażywać boskiej błogości (*Mythologie des Indous* 2: 483–484).

Jak następnie wyjaśnia Ramtchund, owa niematerialna substancja przez samą swoją naturę zdolna jest do wszelkiego poznania duchowego („par sa nature capable de toutes les connaissances spirituelles”), jeśli intelekt („l’entendement”), najpierwsza spośród jej zdolności intelligibilnych, nie jest spowity chmurą („couvert[e] d’un nuage”), zwaną „maja” (māyā). Owa zasłona jest unoszona poprzez całkowite poddanie się woli, wiarze oraz uwielbieniu Wisznu lub Kriszny („Chri-snen”), jak wskazują opowieści krisznaickie. W ten sposób człowiek na powrót zdobywa intuicyjny i duchowy wgląd („la vue intuitive et spirituelle”), normalnie przed nim skryty. W ten sposób to, co niewidzialne („l’invisible”) we wszechświecie, jawi się przed duchowymi oczyma wielbiciela – całkowita wiedza o rzeczach duchowych („une connaissance entière des choses spirituelles”) jest ponownie budzona w duszy (*Mythologie des Indous* 2: 484). Owa poznawcza zasada („ce principe intelligent”), zjednoczona z ciałem, jest jednak całkowicie od niego

różna – opowieści przedstawiają ją jako postać subtelną („subtile”) i powietrzną („aérienne”) (*Mythologie des Indous* 2: 487), jednak żadna opowieść nie zaświadcza o tym, by owe dusze były czysto duchowe („les fables n'admettent point cependant, que ces âmes (...) soient purement spirituelles”), a jedynie opowiadają o niezwyklej „subtelności” duszy, dzięki której substancja duchowa może uwolnić się od przywiązania do ciała („cette partie (...) est d'une matière asses subtile, et aérienne pour se dérober à l'attachement”); i gdy owa cząstka złączy się z boskością, traci oznaki wszelkiej formy, a przez to staje niedosięgła dla zmysłów i umysłu (*Mythologie des Indous* 2: 487).

Powinność religijna ufundowana jest na dogmatach mitologicznych, czyli *Wedach*, bazie indyjskiego systemu filozoficznego, które w metodyczny sposób wyjaśniają wszelkie powinności etyczne, a zarazem społeczne i religijno-soteriologiczne (*Mythologie des Indous* 2: 491), wyjaśnił dr Ramtchund. Owa moralność, *dharm*a, jak dalej wyjaśnia pandita, dzieli się na moralność filozoficzną oraz moralność religijną. Moralność religijna, wypływająca z dogmatów mitologiczno-teologicznych, podzielona jest następnie na powinności nakazane wszystkim ludziom (powinności względem bogów, względem siebie oraz względem innych) oraz te uzależnione od pozycji społecznej. Najważniejsze pozostają te *dharmy*, które muszą być pielęgnowane w każdych okolicznościach i przez każdego, a są to: pokora („l'humilité”) nieprzywiązanie do owoców czynów, cierpliwość-wytrwałość w wysiłkach i poddanie się boskiej woli (*Mythologie des Indous* 2: 503–520). Są to iście jogiczne zdolności, sama esencja nauk ducha Indii.

I chociaż trudno jest nazwać porucznika de Polier filozofem-badaczem, to nie można odmówić mu skrupulatności w dociekaniu zrozumienia indyjskiej religii i filozofii. De Polier pragnął bowiem, by Europa otrzymała jak najklarowniejszy przekaz nieznanej mądrości Indii, wyzbyty jakiegokolwiek waloryzacji czy krytyki. Antoine-Louis Henri de Polier był jednym z pierwszych adoratorów kultury i myśli indyjskiej, którzy z poważaniem traktowali indyjskie wierzenia i nauki soteriologiczne. Stary Świat po raz pierwszy mógł zapoznać się z głębią myśli indyjskiej – misterium, wokół którego toczy się indyjskie życie, duchowe i codzienne. Za zasłona mitologii kryje się bowiem sacrum – moksza (mokṣa), czyli wyzwolenie, opisane poprzez panditę Ramtchunda. De Polier nie usłyszał jedynie mitologicznych opowieści, cudownych historii, otrzymał bowiem tajemny przekaz ukryty pod maską legend i mitów. Można domniemywać, że *Mitologia Indusów* nie została przedwcześnie odrzucona przez ówczesnych badaczy, mogłaby przyczynić się do lepszego zrozumienia Indii od samego początku pojawienia się studiów indologicznych w Europie.

BIBLIOGRAFIA

- Alam and Alavi 2001 : Muzaffar Alam and Seema Alavi, *A European Experience of the Mughal Orient: The „Izjāz-I Arsalāni” (Persian Letters, 1773–1779) of Antoine-Louis Henri Polier*, Oxford University Press, Cambridge.

- Anquetil 2005 : Jacques Anquetil, Anquetil-Duperron, *Premier orientaliste français*, éd. Presses de la Renaissance, Paris.
- Anquetil-Duperron 1997 : Abrahame Hyacinthe Anquetil-Duperron, *Voyage en Inde 1754–1762, Relation de voyage en préliminaire à la traduction du Zen Avesta*, Maisonneuve et Larose, E.F.E.O.
- Badinter 2017 : Élisabeth Badinter, „Reprenre le flambeau”, *Les Lumières. Face au retour de l'obcurantisme, Philosophie Magazine Hors-Série*, Février-mars: 9–15.
- Biardeau 1995 : Madeleine Biardeau, *L'Hindouisme. Anthropologie d'une civilisation*, Flammarion, Paris.
- Benoît 2006 : Philippe Benoît, « La découverte intellectuelle de l'Inde au XIXe siècle », *Synergies Inde*, 1, Revue du GERFLINT: 252–259.
- Colas et Richard 1984 : Gérard Colas et Fr. Richard, « Le fonds Polier à la Bibliothèque Nationale », *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient*, Vol. 73: 99–123.
- Deleury 1991 : Guy Deleury, *Les Indes florissantes. Anthologie des voyageurs français (1750–1820)*, Laffont Robert, Paris.
- Deloche 1971 : Jean Deloche, *Voyage en Inde du Comte de Modave, 1775–1776 (Nouveaux mémoires sur l'état actuel du Bengale et de l'Indoustan)*, texte établi et annoté par J. Deloche, P.E.F.E.O. 79, Paris.
- Diderot 1780 : Denis Diderot, „Discours aux Hottentots”, [w:] Guillaume Thomas Raynal, *L'Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, Amsterdam [wyd. trzecie, wydanie pierwsze : 1770].
- D'Souza 1996 : Florence D'Souza, « A la recherche de textes indiens », *Dix-huitième Siècle. L'Orient*, N°28: 111–124.
- Dumézil 1968a : Georges Dumézil, *Mythe et Épopée*, Gallimard, Paris.
- « Laçvamedha du colonel de Polier », *Pratidānam, Mélanges F.B.J. Kuiper*: 430–435.
- 1986, *Le Mahābhārata et le Bhāgavat du colonel de Polier*, Gallimard, Paris.
- Gabilondo 2010 : Simón Gallegos Gabilondo, *Philosophie et colonialisme chez Anquetil Duperron*, CLUEB: 127–141.
- 2014, „Anquetil-Duperron, un savant anti-colonialiste”, Yves Vargas (dir.), *De la puissance du peuple V. Peuples dominants, peuples dominés*, Le temps des cerises, Paris: 223–232.
- Haag 1858 : Eugène et Émile Haag, *La France Protestante ou Vies des protestants français qui se sont fait un nom dans l'histoire depuis les premiers temps de la réformation jusqu'à la reconnaissance du principe de la liberté des cultes par l'Assemblée nationale*, Vol. VIII, Joël Cherbuliez, Paris.
- Halbfass 2008 : Wilhelm Halbfass, *Indie i Europa. Próba porozumienia na gruncie filozoficznym*, Dialog, Warszawa.
- Holzmann 1895 : Adolf Holzmann, *Das Mahābhārata im Osten und Western*, C.F. Haeseler, Kiel.
- Lardinois 2007 : Roland Lardinois, *L'invention de l'Inde : Entre ésotérisme et science*, CNRS Éditions, Paris.
- « Les Lumières. Face au retour de l'obcurantisme », *Philosophie Magazine Hors-Série*, Février mars 2017.
- McCalla 2015 : Arthur McCalla, „Paganism in Restoration France: Eckstein's Traditionalist Orientalism”, *Journal of the History of Ideas*, vol. 76, No 4: 563–585.
- Mythologie des Indous, travaillée par Mme. la Chnsse. de Polier sur des manuscrits authentiques apportés de l'Inde par feu Mr. le Colonel de Polier, Membre de la Société Asiatique de Calcutta*, Tome 1–2, chés F. Scoell, Paris 1809.
- Mythologie des Indous* 2, j/w, t. 2.
- Quinet 1842 : Quinet Edgar, « De la Renaissance orientale », *Revue des Deux Mondes, Période initiale*, 4ème Série, Tome 28: 112–130.
- Régamey 1966 : Constantin Régamey, « Un pionnier vaudois des études indiennes : Antoine-Louis de Polier », [w:] *Mélanges offerts à Monsieur Georges Bonnard, professeur honoraire de l'Université de Lausanne, à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire*, Droz, Genève : 183–209.

- Schwab 1950 : Raymond Schwab, *La Renaissance orientale*, Payot, Paris.
- Subrahmanyam 2000 : Sanjay Subrahmanyam, „The Career of Colonel Polier and Late Eighteenth-Century Orientalism”, *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, Vol. 10, No. 11: 43–60.
- 2017, *Europe's India: Words, People, Empires, 1500–1800*, Harvard University Press, Cambridge.
- Rocher 1984, Ludo Rocher, *Ezourvedam: A French Veda of the Eighteenth Century*, John Benjamins Publishing, Amsterdam.
- Varenne 1971 : Jean Varenne, *Upanishads du yoga*, Traduites du sanskrit, présentes et annotées par Jean Varenne, Gallimard/Unesco, Paris.
- Wałkowska 1987 : Hanna Wałkowska, „Zapoznana francuska relacja o Indiach», *Acta Universitatis Wratislaviensis, Romanica Wratislaviensia XXVII*, Nr 950: 233–238.

Źródła internetowe

- Dictionnaire historique de la Suisse*: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F41614.php>
- Hubler : Lucienne Hubler, *Polier, Antoine Louis Henri*, Online: <http://www.hls-dhs-dss.ch/F24156.php>
- Graf von Polier : Christoph Graf von Polier, *Antoine Louis Henri de Polier*, Online: <https://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=no&n=de%20polier&oc=0&p=antoine%20louis%20henri>
- Kénil 2009 : Marie-Claire, *George-Louis Bouthenot (1747–1786)*, Online: <http://cidif2.go1.cc/index.php/lettres-du-c-i-d-i-f/28-lettre-n-16-17/752-georges-louis-bouthenot>
- Ozanam 2010, Bernard Ozanam, *L'Inde vue par les voyageurs français au XVIIIème siècle*, Online: <http://cidif2.go1.cc/index.php/lettres-du-c-i-d-i-f/20-lettre-n-8/1565-linde-vue-par-les-voyageurs-francais-au-xviii-siecle>
- Poulet 2006 : Régis Poulet, *Victor Hugo et la Renaissance orientale*, <https://www.larevue-desressources.org/victor-hugo-et-la-rennaissance-orientale,548.html>
- L'annuaire du Collège de France*: <https://annuaire-cdf.revues.org/126#tocto2n5>
- Tekst oryginalny *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z roku 1789*: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789.5076.html>
- Tekst oryginalny *Konstytucji Francji z 26/04/1793*: <http://www.conseilconstitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>

THE MYTHOLOGY OF THE INDIANS (1809) BY THE COLONEL ANTOINE-LOUIS HENRI DE POLIER

Abstract

Mythologie des Indous by colonel Antoine-Louis Henri de Polier, published in 1809 by canoness Marie Élisabeth de Polier, presents India from a perspective unknown for the Enlightenment. During long conversations with the pandit Ramtchund, colonel de Polier enquired about Indian mythology, which is not only the set of stories concerning the world creation and the divine interventions, but, above all, it is the active principle of Brahmanic sacrifice as well as the basis of the metaphysics of final liberation. It seems that if the *Mythologie des Indous* had not been unfairly rejected by the orientalist, it would have contributed to a better understanding of India since the establishing of the Indology in the European universities.

Keywords: Antoine-Louis Henri de Polier, India, *Mahābhārata*, *Bhagavadgītā*, Indian mythology, Indian philosophy, ex oriente lux, Enlightenment, colonialism, soteriology